

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Η ΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΓΕΝΟΥΣ
ΕΝ ΤΩ, ΤΟΥΡΚΙΚΩ, ΚΡΑΤΕΙ
ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΙΝ ΤΗΣ ΚΠΟΛΕΩΣ

ΑΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ἀπὸ τῶν πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ 15. αἰῶνος ἐφαίνετο ἐπικειμένη ἀναποφεύκτως ἡ ἄλωσις τῆς ΚΠόλεως ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν Τούρκων, μέλλουσα νὰ συνεπαγάγῃ μὲν τὴν κατάλυσιν τῆς ἐνδόξου Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου, ν' ἀσκήσῃ δὲ κακὴν ροπήν ἐπὶ τὴν ἐξωτερικὴν κατάστασιν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἄλλ' ἡ συντέλεσις τῆς μεγάλης ἐκείνης καταστροφῆς ἐπεφυλάσσετο εἰς τὸν σουλτάνον Μεχμέτ 6'. (1451—1481) ἡγεμόνα μεγάλων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρετῶν, συνεννοῦντα τὴν τόλμην μετὰ τῆς σκληρότητος, τὴν παράβολον καὶ ρισκοκίνδυνον ὁρμὴν μετὰ τῆς πολιτικῆς περινοίας. Πολυάριθμον ἄγων στρατόν, διακεντούμενον ὑπὸ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ καὶ ὑπὸ ἐλπίδων πλουσίας λείας ἐκ τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων, τῆς ἐπὶ αἰῶνας συγκεντρωσάσης τοὺς θησαυροὺς συμπάσης τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης, στένως αὐτὴν ἐπολιόρησεν ὁ Μεχμέτ, ἐπὶ πεντήκοντα καὶ τέσσαρας ἡμέρας, καὶ τῇ 29 μαΐου 1453, ἡμέρα Τρίτῃ τῆς Ἑβδομάδος τῶν ἁγίων Πάντων¹, ἐξεπόρθησεν. Ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος (1449—1453), τὸν ὑστατον ἐκείνον τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τῆς ἰσλαμικῆς βαρβαρότητος διεξαγαγῶν ἀγῶνα, ἐπεσεν ἥρωϊκῶς μαχόμενος, καὶ οἱ μὲν γενναῖοι συμμαχηταὶ αὐτοῦ συειτρίβησαν, ἀνεπιαχέτως δὲ εἰσώρμησαν εἰς τὴν ΚΠολιν οἱ ἐπιδρομεῖς, τὸν θάνατον καὶ τὴν καταστροφὴν συνεπαγόμενοι².

1. Οὐχί, ὡς συνήθως λέγεται, τῇ Τρίτῃ τῆς Ἑβδομάδος τῆς Πεντηκοστῆς, πρὸς τὸν ἄρθρον, Ἀρχιεπ. Κερκύρας, Χρονολογικὸν Πάρεργον, Ἐν τῇ περιόδ. «Σωτήρ» Ἀθῆναι 1893, τόμ. ΙΕ'. σ. 25-7. Θ. Θωϊδοῦ ἱερέως, Χρονολογικὴ σύγχυσις, Ἐν τῇ περιόδ. «Ἀναγέννησις» ΚΠολις 1921, Β, 195-6.

2. Περὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἀλώσεως ἴδε Κριτοβούλου, Συγγραφή ἱστοριῶν, παρὰ C. Müller, Fragmenta historicorum graecorum, V, 2, Parisiis 1870, σ. 96, Φραντζῆ, Χρονικόν, ἐκδ. Βόννης 1838, σ. 218 ἐξ. 290 ἐξ. Δούκα, Χρονικόν, ἐκδ. Βόννης 1834, σ. 313 ἐξ. πρὸς. J. Hamel, Histoire de l'Empire ottoman, trad. de l'Allemagne par J. Hellert,

Τὸ μέγα τοῦτο γεγονός τῆς ἀλώσεως τῆς ΚΠόλεως ἐχαιρέτησαν αἱ νικηταὶ ὡς θρίαμβον τῆς ἑαυτῶν θρησκείας, ὅθεν οὐ μόνον ἐπεδόθησαν, καθ' ἣν εἶχον ἀδειαν τριημέρου λεηλασίας, εἰς φρικαλέαν καταστροφὴν, εἰς φόνους, ἀνδραποδισμοὺς καὶ ἄλλας ἀκατονομάστους πράξεις, ἀλλὰ καὶ ἐξύβρισαν τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Κατὰ τὴν πρωτὰν τῆς ἀλώσεως, τινὲς τῶν διὰ τῆς Κερκοπόρτης εἰσελασάντων ἐπιδρομέων, ἐληλάτησαν τὴν περιώνυμον Μονὴν τῆς Χώρας, ἧς σώζεται ἔτι ὁ μικρὸς μὲν ἀλλὰ διὰ θαυμασίων κεκοσμημένους μωσαϊκῶν εἰκόνων ναὸς τῆς Θεοτόκου, μεταβεβλημένος εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος, «Καχριε-τζαμί»¹. Ἡ ἐν τῷ ναῷ ἐκείνῳ σωζομένη τότε περίφημος καὶ θαυματουργὸς εἰκὼν τῆς Θεοτόκου, ἔργον θεωρουμένη τοῦ Ἐδαγγελιστοῦ Λουκά, ἐθραύσθη καὶ κατετεμαχίσθη. Ταυτοχρόνως ἕτεροι ἐπιδρομεῖς τούρκοι ὄρμησαν ἐπὶ τὴν λεηλασίαν τῶν ναῶν τῆς συνοικίας Πιτριίου. Κατερρίπτοντο μὲν ὑπ' αὐτῶν εἰς τὴν γῆν αἰμίως εἰκόνες καὶ ἀφιερώματα καὶ τὰλλα τῶν ἱερῶν, ὡς διηγεῖται ὁ χρονογράφος Κριτόβουλος, ἀπεσπῶντο δὲ τὰ κοσμήματα αὐτῶν καὶ ἄλλα μὲν εἰς τὸ πῦρ παρεδίδοντο ἄλλα δὲ εἰς λεπτὰ τεμάχια τεμνόμενα καὶ συντριβόμενα ἐρρίπτοντο εἰς τὰς τριόδους. Ἡνοίγαντο δὲ αἱ θῆκαι τῶν λειψάνων τῶν παλαιῶν καὶ μακαρίων ἀνδρῶν καὶ ἐξαγόμενα τὰ τούτων λείψανα ἐλεπτύνοντο καὶ ἐλιχνίζοντο εἰς τὸν ἀέρα ἢ ἐρρίπτοντο εἰς τὰς ἀμφοδοὺς. Τὰ δὲ ἀγγεῖα, αἱ φιάλαι καὶ τὰ δισκοπότηρα τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ἄλλα μὲν ἐχρησίμευσον εἰς αὐτοὺς πρὸς πόσιν καὶ μέθην, ἄλλα δὲ συντριβόμενα καὶ χωνεύόμενα ἐπωλοῦντο. Ἱερὰ σκευὴ καὶ πέπλα πολυτίμα, μετὰ πολλοῦ χρυσοῦ ἐνυφασμένα ἢ ὑπὸ λίθων διαφανῶν καὶ μαργάρων καταστραπτόμενα, τινὰ μὲν ἐπωλοῦντο εἰς ἀνθρώπους ἐλευνοτάτους πρὸς χρῆσιν οὐχὶ καλὴν, ἄλλα δὲ παρεδίδοντο εἰς τὸ πῦρ, γὰρ τὸ τοῦ χρυσοῦ². Βιβλία Ἰσραὴ καὶ θεία ἢ ἐκαίοντο ἢ κατεπατούντο,

1 I—XVIII, Paris 1835—51, III, 1 ἐξ. ἑλλην. μετάφρασις ὑπὸ Κ. Σ. Κροκιδᾶ, Ἐν Ἀθήναις 1870, τόμ. Β'. G. Sch l u m b e r g e r, Κωνσταντίνος Παλατολόγος καὶ ἡ πολιορκία καὶ ἄλωσις τῆς ΚΠόλεως ὑπὸ τῶν τούρκων τῷ 1453, μετάφρ. Σπ. Δάμπρου, Ἐν Ἀθήναις 1914, σ. 370 ἐξ. καὶ τὴν αὐτόθι σελ. 421-7 βιβλιογραφίαν περὶ τῆς ἀλώσεως, ἐπίσης Σπ. Λάμπρου, «Ν. Ἑλληνομνήμων» Ε', 1908, σ. 109-267. Δ. Α. Μόρτμαν, Ἡ ἄλωσις τῆς ΚΠόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν ἔτει 1453, ἐκ τοῦ γερμανικοῦ ἐκδ. 3 δισκευασμένη, Ἐν ΚΠόλει 1908.

1. A l e x a n d e r v a n M i l l i n g e n, Byzantine Churches in Constantinople, their history and architecture, London 1912, σ. 288 ἐξ.

2. Πρβλ. Ἐπιστολὴν τοῦ Πατριάρχου ΚΠ. Σωφρονίου Σύροπόλου, παρὰ Κ. Σάθρα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, Βενετία, 1872 Γ', σ. ρα'.

τὰ δὲ πλεῖστα αὐτῶν οὐχὶ πρὸς κέρδος, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς ἀτίμωσιν ἐπωλοῦντο ἀντὶ δύο ἢ τριῶν χρυσῶν νομισμάτων, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀντὶ ὀβολῶν μόνον. Τράπεζαι ἱεραὶ ἐξ αὐτῶν τῶν θάβηρων ἀνεσπῶντο καὶ ἀνετρέποντο, καὶ οἱ τοῖχοι τῶν ἀβάτων καὶ ἀψαύστων τόπων ἀνηρευνῶντο καὶ τὰ ἔδη τῶν ἱερῶν ναῶν ἀνωρύττοντο καὶ κατεσκάπτοντο, ἐπιζητήσῃ χρυσοῦ, καὶ ἄλλα πολλὰ τοιαῦτα ἐτρολμῶντο. Ὁ δὲ χρονογράφος Δούκας πληροφορεῖ ὅτι, μέγα πλῆθος τῶν πολιτῶν ἔσπευσεν εἰς τὸν Ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἐπειδὴ ἐπίστευεν εἰς προφητείαν τινά, καθ' ἣν θὰ εἰσῆρχοντο μὲν οἱ Τούρκοι εἰς τὴν ΚΠολιν καὶ θὰ κατέκοπτον τοὺς ἀνθισταμένους Ἕλληνας μέχρι τοῦ κίονος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἀλλὰ τότε ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ καταβάς θὰ παρέδιδε τὴν βασιλείαν σὺν τῇ ῥομφαίᾳ εἰς ἀνώνυμον ἄνδρα, εὐρισκόμενον παρὰ τὸν κίονα, ἀπέριττον καὶ πενιχρόν, ὅστις θ' ἀπεδίωκε τοὺς τούρκους μέχρι τῶν ὀρίων τῆς Περσίας ἐν τόπῳ καλουμένῳ Μονοδενδρίῳ. Ἐνεκα τῆς διαδιδομένης παρὰ τῷ λαῷ προφητείας ταύτης καὶ ἐπειδὴ ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ἀσφαλεστέρους ἐν τοῖς ναοῖς, πλεῖστοι συνέρρουσαν καὶ εἰς ἄλλους μὲν ἰδίᾳ δὲ εἰς τὸν πάγκαλον καὶ υπερθαύμαστον τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας Ναόν, ἐν ᾧ ἑκατοντάδες κληρικῶν, περιβεβλημένοι τὰ ἱερά ἄμφια, ἐτέλουν τὴν πρωΐαν τῆς ἡμέρας ἐκείνης τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον στίφη ἐπιδρομέων, διαρρήξαντα τὰς κεκλεισμένας χαλκᾶς πύλας τοῦ Ναοῦ, εἰσώρμησάν εἰς αὐτὸν καὶ ἐπέπεσον ὡς δαίμονες κατὰ τοῦ ἀόπλου πλήθους. Οἱ νέοι, ὑγιεῖς καὶ ὠρατοὶ, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἀπεγυμνώθησαν ἀμέσως ὑπὸ τῶν τούρκων καὶ ἐδέθησαν διὰ σχοινίων ἢ ἄλλων μέσων καὶ διὰ τῶν περιτραχηλίων ἔτι τῶν ἱερέων, οἱ γέροντες καὶ ἀσθενεῖς ἀπεγυμνώθησαν μὲν ὁμοίως, ἀλλ' ἢ ἐφρονεύθησαν ἢ ἐξεδιώχθησαν. Οἱ τελοῦντες τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν καὶ εἰς ἑκατοντάδας ἀνερχόμενοι Ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς καὶ διάκονοι συνελήφθησαν, ἀπεγυμνώθησαν, ἐδέθησαν μετ' ἄλλων αἰχμαλώτων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἢ ἐφρονεύθησαν. Κατὰ τινα δὲ παράδοσιν, ἕκτοτε ἐπικρατήσασαν παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, αἴφνης ἠνοιχθῆ ὁ τοῖχος τοῦ ναοῦ ὀπισθεν τοῦ ἁγίου Βήματος, ὁ δὲ προεξάρχων τῆς Λειτουργίας ἱερεὺς, κρατῶν τὸ δισκοπότηρον καὶ περικυκλούμενος ὑπὸ τῶν συμερουργούντων εἰσῆλθεν εἰς τὸ ἄνοιγμα τοῦ τοίχου, κλεισθέντος ἀμέσως. Θὰ ἐξέληθ δὲ πάλιν, ὡς ἐπίστευεν ἕκτοτε ὁ λαός, πρὸς συμπλήρωσιν τῆς Θεῖας Λειτουργίας, ἄνοιγομένου τοῦ τοίχου κατὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς ΚΠόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας!

Μάχα συνήφθησαν ἐντὸς τοῦ ναοῦ μεταξὺ τῶν τούρκων χάριν ἰδίως

τῶν γυναικῶν, οἱ δὲ ὑπερισχύσαντες ἔσυραν ἐκ τῶν πλοκάμων αὐτὰς ἢ προσέδεσαν μετὰ τῶν ἀνδρῶν εἰς μακρὰς σειράς, καὶ μαχόμενοι κατὰ γέων ἀνταπαιτητῶν ᾠδήγησαν τὰ ἔλσεινὰ θύματα ἕκαστος ὅπου ἤθελε. Ταυτοχρόνως ἕτεροι τῶν ἐπιδρομῶν ἐπεδόθησαν εἰς τὴν λεηλασίαν καὶ ἀπογύμνωσιν τοῦ ναοῦ. Ἐθράυσαν τὰ περικαλλέστατα μνημεῖα τῆς χριστιανικῆς τέχνης, ἤρπασαν τὰ ἱερὰ σκεύη, τὰς θήκας τῶν ἱερῶν λειψάνων, τὰς εἰκόνας, τὰ κηροπήγια καὶ τὰς κανδήλας, περιεβάλλοντο τὰ ἄμφια τῶν κληρικῶν ἢ ἐκάλυπτον δι' αὐτῶν πρὸς διαπόμπευσιν τοὺς ἵππους, αἰσαγομένους ἐντὸς τοῦ ναοῦ καὶ ἐπὶ τῶν Σταυρῶν τῶν ἱερῶν συμβόλων τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἐναποθέτοντες τουρκικὰ σαρίκια ἀνεκραύγαζον ἀλαλάζοντες «ἰδοὺ ὁ Θεὸς τῶν χριστιανῶν»! Κατεπάτουν καὶ ἐθρυμάτιζον τὰ ἱερὰ λείψανα, ἐμόλυνον τὰς ἱερὰς εἰκόνας, ἐρριπτον κατὰ γῆς καὶ ἐποδοπάτουν τὴν θεῖαν Ἐδοχαστίαν, ἐντὸς τῶν ἀδύτων καὶ ἐπὶ τῶν ἁγίων Τραπεζῶν ἐτρωγον καὶ ἐπινον, ἀσελγούντες μετὰ γυναικῶν καὶ παρθένων καὶ παιδῶν. Ὁ παρμέγιστος καὶ θεϊότατος τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναὸς «ὁ οὐρανὸς ὁ ἐπίγειος, ὁ θρόνος τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, τὸ χερουδικὸν ὄχημα», κατὰ τὸν Φραντζῆν, μετεβλήθη ὑπὸ τῶν τούρκων εἰς θέατρον ἀπεριγράπτου καταστροφῆς καὶ κτηνώδους ἀσχημασύνης καὶ ἀσελγείας.

Ὅ,τι δ' ἐγένετο ἐν αὐτῷ, ἐπανελαμβάνετο ἐν πᾶσι τοῖς λοιποῖς ναοῖς τῆς ΚΠόλεως. Ἡ ἡμέρα τῆς ἀλώσεως συνέπεσε πρὸς τὴν ἑορτὴν τῆς ἁγίας Θεοδοσίας (29 Μαΐου) πλήθῃ δὲ ἑορταστῶν εἶχον συρρεῦσαι εἰς τὸν ἐπ' ὄνοματι αὐτῆς τιμώμενον ναόν, ἀπὸ τῆς ἐσπέρας τῆς προτεραίας ἵνα παρακολουθήσωσι τὴν ἀγρυπνίαν. Τὴν δὲ πρωτὰν ἐξήλθον εἰς τὴν συνήθη λιτανείαν, ἀλλ' αἰφῶνης εὐρέθησαν πρὸ στίφους εἰσδραμόντων τούρκων γενιτσάρων, οἵτινες ὀρμήσαντες κατέσφαξαν αὐτούς. Ὁ λεηλατηθεὶς ὑπὸ τῶν τούρκων ναός, ἦτο, κατὰ τὴν ἑορτάσιμον ἡμέραν ἐκεῖνην, κεκοσμημένος ὡς ῥόδον, μεταβαλόντες δὲ αὐτὸν οἱ τούρκοι εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος, σωζόμενον μέχρι σήμερον ἀπεκάλεσαν τέμενος τῶν ῥόδων, Γκιούλ - τζαμί¹. Ἀπαντες οἱ ἀναρίθμητοι

1. I. A. van Millingen, Byzantine Churches in Constantinople their history and architecture, σ. 169. Κατὰ τινὰ παραδόξωσιν τὸν καταληφθέντα ναὸν τῆς ἁγίας Θεοδοσίας μετωνόμασαν οἱ Τούρκοι τέμενος τῶν ῥόδων ἐκ τοῦ αἵματος τῶν παρθένων ἃς κατέσφαξαν κατὰ τὴν ἐπίθεσιν, A. Mωρὰ Ἰτίλδου, Γκιούλ-Τζαμί, ἐν Ἡμερολογίῳ Σκόκου, ἔτ. 1905, σ. 188, W. Hολδεν Ἡυλίον, Constantinople, London 1904, σ. 266 παρὰ Κωνστ. Ν. Καλλιπικέου, Ὁ Χριστιανικὸς ναὸς καὶ τὰ τελοῦμενά ἐν αὐτῷ, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1910, σ. 62.

προχωρήσας πρὸς τὴν ἁγίαν Τράπεζαν καὶ στραφεὶς πρὸς τὴν Μέκκαν ἐτέλεσε προσευχὴν. Ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης ὁ περιώνυμος Νάος τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας τὸ μέγα καύχημα τῶν αἰώνων, τὸ ἀγλαΐσμα τῆς ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου, τὸ παλλάδιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, εἰς μουσουλμανικὸν μετεβλήθη τέμενος¹. Μετὰ δὲ τὴν προσευχὴν ὁ πορθητὴς μετέβη εἰς τὸ τῶν Βλαχερνῶν αὐτοκρατορικὸν ἀνάκτορον, ἕπερ ἀπὸ τοσούτων αἰώνων ὑπῆρξεν ἐνδιαίτημα τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.

ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Ὅτως «ἐάλω ἡ Κωνσταντινούπολις, αἰσχίστα καὶ ὠμότατα ὑπὸ τῶν ἀθέων Τούρκων... καὶ ἀπώλετο ἡ βασιλεία τῶν Ρωμαίων καὶ ἡ ἐλευθερία καὶ εὐγένεια καὶ λόγοι καὶ πλοῦτος καὶ πᾶν ἀγαθόν»². Διὰ τῆς πολυθρηνητῆς ταύτης ἀλώσεως τῆς ΚΠ. κατελύθη μὲν ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία μετὰ ὑπερχλιετῆ βίον, ἐπὶ δὲ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς ἀπέραντον ἰδρύθη Κράτος, ἕπερ ἀπὸ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος ἐπεκράτησε καὶ καλεῖται «Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία», συμπεριλαβόν, μικρὸν κατὰ μικρὸν, πάσας τὰς ἑλληνικὰς ὡς καὶ πάσας τὰς τῆς Ἀνατολῆς χώρας, ἐν αἷς ὑπὸ θάρβαρον καὶ ἀλλόθρησκον πολιτικὴν ἐξουσίαν διεσώζετο ὁ Χριστιανισμὸς. Ἄλλ' ἐπὶ πλεόν ἡ τουρκικὴ κατὰκτῆσις ἠπειλήσε μὲν τὴν ἐσπερίαν Εὐρώπην, ἐπεξετάθη δὲ πρὸς τὸν Καύκασον, ὑποδουλώσασα τὰς ἐν τῷ μεταξύ χώρας. Διὰ τοιαύτης ραγδαίας ἐπεκτάσεως τῆς τουρκικῆς κατακτῆσεως πᾶσαι αἱ ἐπὶ μέρος ὀρθόδοξοι τῆς Ἀνατολῆς Ἐκκλησίαι, ὡς τὰ Πατριαρχεῖα ΚΠόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καὶ αἱ Ἀρχιεπισκοπαὶ Κύπρου, Τυρνόδου, Ἀχρίδος, Πεκίου, Γεωργίας καὶ Σινᾶ, εὐρέθησαν ἐξωτερικῶς ὑπὸ τοῦ μουσουλμάνου Τούρκου ὑποκείμεναι. Κατὰ παράδοξον ὅμως σύμπτωσιν, καθ' ὃν σχεδὸν χρόνον ἡ ἡμισέληνος ἀναπέταται ἐπὶ τοῦ κωδοῦνστασίου τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ὑψοῦτο ὁ Σταυρὸς ἐπὶ τοῦ Κρεμλίνου τῆς Μόσχας (1462)³. Ἡ Ρωσία, μικρὸν τι πρότερον ἀποτινάξασα τὸν ταταρικὸν ζυγόν, ἠνώθη τότε εἰς ἓν Κράτος, ἕπερ ἔμελλε

1. Τὸ κτίριον τοῦ ναοῦ ἀφῆθη ὡς εἶχεν ἐπιχρισθαισῶν μόνον ἐσωτερικῶς ἢ ἐξαφανισθαισῶν τῶν θαυμασίων εἰκόνων, ἐξωτερικῶς δὲ προσετέθη τότε εἰς μιναρῆς καὶ ἀκολούθως ἕτεροι τρεῖς.

2. Κωνσταντίνου Δασκάρεως, Σύνοψις ἱστοριῶν, παρὰ Σ. Δάμπρω, «Ν. Ἑλληνομνημῶν», 1910, σ. 80.

3. Φιλιήμονος, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, ἐν Ναυπλίῳ 1834, σ. 12.

ναοὶ τῆς ΚΠ. καὶ αἱ Μοναὶ ἐλεηλατήθησαν καὶ ἐμολύθησαν, ἰδίως δὲ κατεστράφησαν οἱ ἀνεκτίμητοι πνευματικοὶ θησαυροὶ τῶν Βιβλιοθηκῶν. Τὰ βιβλία ὡς καὶ τὰ ἐκ τῶν Νῶων διαρπαγέντα ἢ διεσκορπίζοντο ἢ μετεκομίζοντο πρὸς πώλησιν, ἀντὶ εὐτελεῶν τιμῶν ἢ ἐχρησιμοποιοῦντο πρὸς καθοὶν διὰ τὴν παρασκευὴν τροφῆς.

Ἡ δῆσις καὶ καταστροφὴ τῆς ἀλωθείσης πόλεως ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας. Τὴν δὲ τετάρτην ἡμέραν (1 Ἰουνίου 1453) εἰσῆλθεν ὁ σουλτᾶνος Μεχμέτ θριαμβευτικῶς εἰς τὴν Πόλιν, διὰ τῆς πύλης τοῦ ἀγίου Ρωμανοῦ, τοῦ σημερινοῦ Τὸπ καποῦ, κατευθυνθεὶς εἰς τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας κατὰ τὰς τραγικὰς ἐκείνας στιγμὰς τῶν δηλώσεων καὶ φόνων. Προσευχηθεὶς ἐν τῇ ἀυλῇ τοῦ ναοῦ καὶ ῥίψας χάσμα ἐπὶ τοῦ σαρκίου του, εἰς σημεῖον τῆς κατακτήσεως, εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν. Κατὰ τινὰ λαϊκὴν παράδοσιν ἐπὶ τινος κίονος τοῦ ναοῦ φαίνεται εἰσέτι αἷμα. Εἶναι τοῦτο σημεῖον τῆς παλάμης τοῦ Μεχμέτ, ὅστις εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν ἐπάτησεν ἐπὶ σωρῶν φονευθέντων ὑπὸ τῶν τούρκων χριστιανῶν καὶ ἐστηρίχθη διὰ τῆς αἱματωμένης παλάμης τόσοῦ ὑψηλὰ ἐπὶ τοῦ κίονος¹. Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ὁ Μεχμέτ εἰσῆλθεν εἰς τὸν ναὸν καθ' ἃς ἔτι ὥρας ἐξηκολούθουν ἐν αὐτῷ αἱ καταστροφαὶ καὶ δηλώσεις, ἰδὼν δὲ τούρκον θραύοντα μάρμαρον τοῦ περικαλλεστάτου ἐδάφους ἠρώτησεν αὐτὸν αὐστηρῶς διατί ἐπραττε τὸν θανδαλισμὸν ἐκεῖνον, «διότι, ἀπεκρίθη, τοῦτο μὲν εἶναι μνημεῖον τῶν ἀπίστων, ἐγὼ δὲ εἶμαι γνήσιος πιστός». Ἄλλ' ὁ Μεχμέτ πατάξας αὐτὸν διὰ τοῦ ἔξους εἶπεν ὅτι εἶχε μὲν ἐπιτρέψει εἰς τὸν στρατὸν τὴν δῆσιον τῶν οἰκίων καὶ τὴν δούλωσιν τῶν κατοίκων, ἀλλ' εἰς ἑαυτὸν καὶ μόνον ἐπεφύλασσε τὰ κτίρια τῆς προθηθείσης πόλεως. Εἶτα δὲ καλέσας τούρκον «μουεζίνην» διέταξεν αὐτὸν ν' ἀναβῆ ἐπὶ τοῦ ἀμβωνος καὶ ἀπαγγεῖλῃ τὴν ὁμολογίαν τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας. Αὐτὸς δὲ

1. Κατὰ σλαβωνικὴν παράδοσιν, συνεχίζων ὁ Σουλτᾶνος τὴν πορείαν τοῦ ἀνα τὸν ναὸν καὶ διασχίζων τὸ πλῆθος τῶν στρατιωτῶν, εὗρεθῆ ἔμπροσθεν θύρας, ἧς ἀποτόμως ἠνοιχθῆ τὸ καταπέτασμα. Εἶδε δὲ πλῆθος ὀρθοδόξων ἱερέων οἵτινες προχωρήσαντες ἐν σπουδῇ εἰς συνάντησίν του καὶ γονυπετήσαντες ἰκέτευσαν αὐτὸν μεγαλοφώνως νὰ φεισθῆ τῆς ζωῆς αὐτῶν. Ὁ Σουλτᾶνος συγκινηθεὶς καὶ νεύσας πρὸς αὐτοὺς διὰ τῆς χειρὸς νὰ ἐγεροθῶσιν ὑπεσῆθη ὅτι θὰ χαρίσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν ζωὴν. Ἐπειτα ἔστειλεν ἀνά τὴν πόλιν δημόσιους κήρυκας πρὸς κατάπαυσιν τῆς σφαγῆς. Πιθανῶς ἡ παράδοσις αὕτη εἶναι ἀρχὴ τῆς μνημονευθείσης ἀνωτέρω παραδόσεως, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι οἱ ἱερεῖς ἐκεῖνοι, κατὰ τὴν εἴσοδον τῶν μαινομένων σφαγῶν εἰς τὸν ναὸν, εἰσῆλθον ἀπαράτρητοι εἰς αἰθουσάν τινα συνεχομένην μετ' αὐτοῦ.

νά συμπεριλάβῃ πάσας τὰς ὑπὸ ξένους ἐπιτελούσας ρωσικὰς χώρας. Οὕτω δὲ ἢ ἐν Ρωσίᾳ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία δὲν ὑπέστη τὰ δεινὰ τῆς τουρκικῆς δουλείας. Σοβαροὺς ἄλλως διέτρεχε κινδύνους ἀπὸ τῆς λατινικῆς Πολωνίας, μεγάλην πρὸς ἀπόκρουσιν αὐτῶν καὶ πρὸς ἐσωτερικὴν ἑαυτῆς ἀνάπτυξιν ἔχουσα ἀνάγκην τῆς πνευματικῆς προστασίας καὶ χειρουργίας τῆς Ἐκκλησίας ΚΠόλεως.

Ἡ τουρκικὴ κατάκτησις ὑπῆρξε βαρυτάτη διὰ τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς· τὴν ἐπαύριον δὲ τῆς ἀλώσεώς τῆς ΚΠ. ἰδίως ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εὐρέθη ἀποσυντεθειμένος ἐκκλησιαστικῶς καὶ ἔθνικῶς ἐντὸς τοῦ ἀγρίου φανατισμοῦ τῶν κατακτητῶν, ἀνευ πολιτικοῦ ἢ ἐκκλησιαστικοῦ ἀρχηγοῦ, διότι, ἐκτὸς τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου, καὶ ὁ τελευταῖος πρὸ τῆς ἀλώσεως ὀρθόδοξος Πατριάρχης ΚΠ. Ἀθανάσιος συναπώλετο μετὰ τῶν φρονεθέντων. Πάνταχού ἐφηπλοῦτο ἐρήμωσις καὶ καταστροφή. Οἱ φόνοι καὶ οἱ ἐξανδραποδισμοί, αἱ φυγαδεύσεις καὶ αἱ ἀποδημίαι ἐκ τοῦ πατρίου ἐδάφους, οἱ βιασμοί, αἱ ἀτιμώσεις καὶ οἱ βίαιαι ἐξισλαμισμοί, αἱ ἀπερίγραπτοι κακώσεις παρὰ κατακτητῶν κτηνωδῶς προσηλωμένων εἰς τὴν ὕλην, ταῦτα πάντα ἐφαίνοντο παρασκευάζοντα τὸν πλήρη ἀφανισμόν τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους. Ἀλλά, κατὰ τὰς βουλὰς τῆς θείας προνοίας, ἐσώθη τοῦτο ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ διὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις οὐ μόνον τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν ὀρθοδόξων λαῶν, κατὰ τὴν κρισιμωτάτην ἐκείνην τῆς στυγεράς δουλείας περίοδον, κοινὴ ἀνεδείχθη μήτηρ καὶ προστάτις, σώτειρα τῆς θρησκείας καὶ τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἔθνικῆς συνειδήσεως ἐκάστου αὐτῶν. Ἡ δὲ τουρκικὴ κατάκτησις, μὴ δυνηθεῖσα μήτε πολιτικῶς, μήτε ἠθικῶς νὰ ἐδραιωθῇ καὶ ν' ἀφομοιώσῃ τοὺς ὑπαδουλωθέντας, συνετέλεσε μᾶλλον εἰς τὴν νέαν συγκέντρωσιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ ὀρθοδόξου Χριστιανισμοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ΚΠ. καὶ εἰς τὴν ἔθνικὴν τῶν πρὸ τῆς ἀλώσεως διεσπασμένων πολιτικῶς Ἑλλήνων ἔνωσιν¹.

Τὸ τουρκικὸν Κράτος, κατὰ τὴν καθόλου αὐτοῦ διοργάνωσιν καὶ κατὰ τὰς βάσεις παντὸς μουσουλμανικοῦ Κράτους, ἀπετέλεσε θεοκρατικὴν Μοναρχίαν. Ὁ Σουλτάνος τῆς ΚΠ. ὅστις μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἀρχῆς τῶν ἐν Αἰγύπτῳ Μαμελοῦκων (1517) ἀνεγνωρίσθη ἐν ἔμφ τῷ μουσουλμανικῷ κόσμῳ «χαλίφης (=διάδοχος τοῦ προφήτου, ἦτο οὐ μόνον πολιτικὸς ἀλλὰ καὶ θρησκευτικὸς τοῦ τουρκικοῦ Κράτους

1. Κ. Μενδελόβνοβ Βαρθόλομ, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀθήναις 1873, μετὰφρ. Α. Βλάχου, τ. Α', σ. 8. Π. Καρολίδου, Ἱστορία τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, ἐν Ἀθήναις 1892-3 τ. Β' σ. 48.

ἀρχηγός. Παρ' αὐτῶ, ἐκτὸς τοῦ Μ. Βεζύρου (Πρωθυπουργοῦ) καὶ τῶν Ὑπουργῶν, ἐτάχθη ὁ «Σείχ-οὐλ-ισλάμ», ὁ μετὰ τὸν Χαλίφην πνευματικὸς ἀρχηγὸς τῶν μουσουλμάνων καὶ ἀνώτατος φύλαξ καὶ ἐρμηνευτὴς τοῦ ἱεροῦ νόμου, ὅπως ἐξετάζει ἐκάστοτε τὴν συμφωνίαν τῶν ἐκδιδομένων νόμων καὶ διατάξεων τοῦ Σουλτάνου πρὸς τὸ Κοράνιον καὶ τὸν ἱερὸν καθόλου νόμον τῶν μουσουλμάνων, ἐκδίδων πρὸς τοῦτο ἰδιαιτέραν ρήτηραν (φετῶ). Ὁ Σείχ-οὐλ-ισλάμ, ὡς ὑπαρχηγὸς τῶν θρησκευτικῶν ὑποθέσεων τῶν μουσουλμάνων καὶ τῆς θρησκευτικῆς παιδείας, εἶχεν ὑφ' ἑαυτὸν τοὺς διδασκάλους τοῦ ἱεροῦ νόμου (ούλεμά) καὶ ἐρμηνεύτας αὐτοῦ (μουφτῆ) τοὺς ἱεροδικαστάς (καδῆ) τοὺς ἐπιστάτας τῶν τεμενῶν (ιμάμ) καὶ πλῆθὺν ἄλλων θρησκευτικῶν λειτουργῶν (μολλά, σέχ, ναίμπ, κιατίπ κ.ἀλ.), δι' ὧν συνέιχε τοὺς τουρκικοὺς ὄχλους ἐν θρησκευτικῷ φανατισμῷ, ἐπικίνδυνος πρὸς τὴν αὐτῶ τῷ Σουλτάνῳ καθιστάμενος. Τοιαύτην περιβεβλημένος θρησκευτικὴν ἐξουσίαν ὁ Σείχ-οὐλ-ισλάμ ἀποτελεῖ ἀνάσπαστον μέλος τοῦ περὶ τὸν Σουλτάνον ἀνωτάτου Συμβουλίου (διδάν) ἢ τῆς λεγομένης Ὑψηλῆς Πύλης (μπάμπ-ὁ-ααλή) ἰσότιμος θεωρούμενος τῷ Μ. Βεζύρῳ καὶ προσδίδων θρησκευτικὴν χαρακτῆρα εἰς τὴν νομοθεσίαν καὶ εἰς τὴν ζωὴν καθόλου τοῦ τουρκικοῦ Κράτους. Οἱ νόμοι τοῦ Κράτους εἶδει ν' ἀπορρῶσιν ἐκ τοῦ Κοράνιου, ὡς λόγου τοῦ Θεοῦ (κελλάμ οὐλλάχ), καὶ ἐκ τῶν λόγων καὶ πράξεων, ἤτοι τῶν παραδόσεων καὶ τῶν ρητῶν ἢ σιωπηλῶν συγκαταθέσεων τοῦ Προφήτου (σουννέτ, κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν διδασκάλων τοῦ Ἰσλαμισμού καὶ τὰς γνώμας τῶν νομοδιδασκάλων αὐτοῦ (κηγιές), πάντων τούτων ἀποτελούντων γενικῶς τὸ ἱερὸν μουσουλμανικὸν δίκαιον (σερη), τὸ διέπον οὐ μόνον τὰ τῆς θρησκείας, ἀλλὰ καὶ τὰ τοῦ δημοσίου καὶ τὰ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου.

J. Couderc, Les institutions musulmanes, Paris 1921. J. Hammett, Staatsverfassung und Staatsverwaltung des osmanischen Reiches, Wien 1815. W. Eron, Tableau historique, politique et moderne de l'empire ottoman, trad. de l'anglais par le C. Lefebure, Paris (VII) τ. I, σ. 25-45. U. Biciuni, Lettres sur la Turquie, Paris 1853, I, 29 ἐξ. Π. Καρόλιδοῦ, ἐνθ' ἀν. Β, 29 ἐξ. Ἀθανασίου Κομνηνοῦ Ὑψηλῆς ἀντὸς, Τὰ μετὰ τὴν ἐλπίσιν ΚΠ. ἐκδ. ἀρχμ. Γερμανοῦ Ἀφθονίδου, ἐν ΚΠόλει 1870, σ. 717 ἐξ. Σ. Βουζαντίου, Ἡ Κωνσταντινούπολις, ἐν Ἀθήναις 1851-1869, I, σ. 1 ἐξ. Ν. Γ. Μοσχόβακη Τὸ ἐν Ἑλλάδι δημόσιον δίκαιον ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἐν Ἀθήναις 1882, σ. 14, 15, 36-39. G. Carapanayotis, Le dossier de la question balkanique, l'autonomie de la nation grecque sur le protectorat turc, Athènes 1912, σ. 64-70, 169. Χρυσστόμου Παπαδοπούλου, (Ἀρχιεπισκόπου

Οἱ τούρκοι, μὴ παράγαγοντες τι νέον ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ ἐδάφους ἐν δὲ τῷ διοικητικῷ συστήματι τοῦ Κράτους διατήρησαντες παραμορφωμένους τοὺς παλαιοὺς τύπους, κατέστρεψαν τὸν πολιτισμόν, ὃν εὗραν κατακτήσαντες τὴν Ἀνατολήν. Οὐχ ἦττον ὁ πρῶτος διοργανωτῆς τοῦ Κράτους καὶ πορθητῆς τῆς ΚΠ. ὅστις ἐγεννήθη ἐκ χριστιανῆς μητρὸς πιθανῶς δούλης τοῦ πατρὸς αὐτοῦ σουλτάνου Μουράτ, ἦτο ἄριστος ἡγεμὼν καὶ λίαν μεμορφωμένος. Κατὰ τὸν ἑλληνα βιογράφον αὐτοῦ Κριτόβουλον, ἐγίνωσκε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν, ἐπεδείξατο δὲ πρὸς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, «τὴν μητέρα τῶν φιλοσόφων», ἐξαιρετικὴν εὐνοίαν, πολλὰ παραχωρήσας αὐτῇ προνόμια¹. Καταστήσας δὲ πρωτεύουσαν τοῦ Κράτους τὴν Κωνσταντινούπολιν παρέστησεν ἑαυτὸν ἡγεμόνα τῶν τούρκων ἅμα καὶ τῶν Ἑλλήνων, καὶ, κατὰ τὸν χρονογράφον Μαΐνου ἢ Μαλαξόν, «εἶχε μεγάλην χαρὰν καὶ εὐφροσύνην», διότι ἐγένετο «τοιούτου Γένους αὐθέντης καὶ βασιλεύς». Τὸ πρῶτον νόμισμα, ὅπερ ἐν ΚΠόλει ἐκοιφεν ἔφερεν ἑλληνικὴν ἐπιγραφήν, «Μεχμέτης Ἀμῆρας Τουρκορρωμαίων», μετεχειρίζετο δὲ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους συνθήκαις. Ἄλλως τε Ἑλληνας διηύθυνον τὸ Γραφεῖον αὐτοῦ, δι' ὧν καὶ τὰς πρὸς ξένους συνθήκας συνωμολόγει, Ἑλληνας ὑπῆρξαν οἱ διοργανωταὶ τῶν οικονομικῶν καὶ τῶν λοιπῶν δημοσίων τοῦ Κράτους ὑπηρεσιῶν, «οἱ γὰρ ἄγαρηνοὶ ἦσαν ἀγράμματοι καὶ ἀμαθεῖς πολλά, ὥστε κόπτοντες καὶ χαράκια ποιῶντες διὰ ξύλων ἠρίθμουν», κατὰ τὸν χρονογράφον. Μετεχειρίζοντο

Ἀθηνῶν), Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἐν Ἱεροσολύμοις Ἀλεξανδρεῖα 1910, σ. 253 ἔξ.

1. Πολιτικὴ Κωνσταντινουπόλεως Ἱστορία, ed. Bekker, Bonnae 1849, σ. 50-51. Hammer, Histoire de l' Empire ottoman, III, 295 ἔξ. Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, Gotha 1840-1856, II, σ. 14, 15, 471, 473. Hertzeberg, Geschichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken Lebens bis zur Gegenwart, Gotha 1877-8, II, σ. 531. Jorka, Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt, Gotha 1908-1913, II, σ. 196 ἔξ. Κ. Παφνέλ, Ἱστορία τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς ἀλώσεως ΚΠ. ὑπὸ Μωάμεθ ὁ' μέχρι τοῦ 1825. μετὰ φρ Κοσμᾶ Κοκίθου, ἐν Ἀθήναις 1861, σ. 81 ἔξ.

2. Müller, Fragments, V, σ. 125. Πατριαρχικὴ Κωνσταντινουπόλεως, Ἱστορία, ed. Bekker, Bonnae 1849, σ. 79, 94. Γρηγ. Δ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων. ἐν Ἀθήναις 1889-1896, Β, σ. 34 ἔξ. Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, ἐν Ἀθήναις 1891-2, Β, 147 ἔξ. Θεμ. Ν. Φιλιάδελφέως, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἐν Ἀθήναις 1902, Α, σ. 173, 273, 312. Χρυσόστομος Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Ἡ Ἐκκλησία Ἀθηνῶν, ἐν Ἀθήναις 1928, σ. 47 ἔξ.

δηλαδή ἐν τῷ δήμοσι¹ αὐτῶν λογιστικῶ. Ἔξοχα, τὰ λεγόμενα «σύμβολον» καὶ «ἐγκοπὶς», ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατόν δ' αὐτῶν νὰ υπολογίζωσιν ἀκριβῶς τὰς προσόδους καὶ τὰς δαπάνας τοῦ δημοσίου ταμείου. Ὅθεν, κατ' ἀνάγκην, ἐχρησιμοποιοῦν τοὺς Ἑλληνας, τοὺς περὶ τὴν λογιστικὴν εἰδήμονας. Περὶ τοῦτου πληροφορῶν ὁ Χαλκοκονδύλης ἐν τῇ χρονογραφίᾳ αὐτοῦ προστίθῃσι, «μετὰ τούτους (= τοὺς «ἡγεμόνας τῶν θυρῶν», ἦτοι τοὺς ἀνωτάτους συμβούλους τῆς Ὑψηλῆς Πύλης) ἐστὶν ὁ γραμματεὺς, ἀγχιτάτῳ ἰδρυμένους ἐς τούτους καὶ τοὺς λογισμοὺς ὑποδεχόμενος ὑπὸ τῶν ἐς τὰς προσόδους καὶ τὰς εἰσπράξεις τεταγμένων καὶ τοῦ φόρου. Καὶ οὗτος μὲν ἀπολογίζεται τὰς προσόδους καὶ ἐς τοὺς ἡγεμόνας τε καὶ αὐτὸν βασιλέα ἀναφέρει ἄλλοι δὲ γραμματεῖς ἐς τὰς γραφάς τε καὶ ἐπιτάγματα τοῦ βασιλέως. Ὀνομάζει δὲ ῥητῶς ὁ Χαλκοκονδύλης ἓνα τῶν γραμματέων τῶν θυρῶν», τὸν Καταβοληγόν, οὗτινος τὸν υἱὸν Θωμᾶ ὁ βιογράφος τοῦ πορθητοῦ Κριτόβουλος καλεῖ «γραμματεῖα τοῦ βασιλέως». Ἐτερος χρονογράφος παριστᾷ τὸν πορθητὴν περιστοιχούμενον ὑπὸ «φίλον καὶ γραμματικῶν χριστιανῶν», οἵτινες «ἐδιοικοῦν πᾶσαν τὴν βασιλείαν», οὕτως ὥστε κατ' ἀρχὰς τὸ τουρκικὸν Κράτος πράγματι διωκεῖτο μᾶλλον ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ ἐτέρων χριστιανῶν, καταλαμβανόντων τ' ἀνώτατα αὐτοῦ ἀξιώματα καὶ προσερχομένων, δυστυχῶς, εἰς τὸν ἰσλαμισμόν. Τὸ δέλεαρ τῶν ἀξιωματῶν ἐπύκνου τὰς τάξεις αὐτῶν καὶ ἐπὶ τοῦ πορθητοῦ τῆς ΚΠ. Μεχμέτ δ' καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων αὐτοῦ διαδόχων, οἵτινες ἄσαυτως μετεχειρίζοντο τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐν ταῖς πρὸς τοὺς ξένους συνθήκαις!

Ἄλλ' ὡς εἶπομέν ἤδη τοῦ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Ἑλληνικῆς Ἀυτοκρατορίας καθιδρυθέντος τουρκικοῦ Κράτους οἱ νόμοι καὶ αἱ διατάξεις ἔδει ν' ἀπορρέωσιν ἐκ τοῦ ἱεροῦ μουσουλμανικοῦ νόμου καὶ ἐπ' αὐτῷ νὰ στηρίζωνται, ὡς τοιοῦτοι ὅμως μόνον ὑπὸ μουσουλμάνων ἠδύναντο νὰ τηρῶνται. Ὁ Σουλτανὸς ἦτο μὲν ἀπολύτως θεοπότης καὶ ἐξουσια-

1. Ἐκθέσις Χρονική, Κ. Σάββα Μεσαιωνικῆ Βιβλιοθ. Ζ, σ. 580 Κριτόβουλος, Müller, ἐνθ' ἀν. σ. 218-ἔξ. Πολιτικὴ ΚΠόλις ἱστορία, 26-27. Κ. Παπαρρηγόπουλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἐν Ἀθήναις 1887, Ε, σ. 508-10. Περιοδ. «Πανθώρα» ΣΤ, σ. 563 ἔξ. Σπυρίδωνος Δάμπρου, Ἡ ἑλληνικὴ ὡς ἐπίσημος γλῶσσα τῶν Σουλτάνων «Ν. Ἑλληνομνήμων» Ε, 1908, σ. 40-78, 116-117, 154-189 (αὐτῶσι καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία) Jürga, Geschichte, II, σ. 201-3. Β. Μυστακίδου, Ἐπὶ τῇ ἀλώσει, τὰ μετὰ τὴν ἀλωσιν, Μωάμεθ ὁ κατακτητὴς, Ἑλληνικὸν Ἔθνος, Πατριαρχεῖα, ἐν ΚΠόλει 1920, σ. 76 ἔξ. Ἀνθίμου Παπαδόπουλου, Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ ταῖς τουρκούς, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», Β, 1925, σ. 104 ἔξ.

στῆς πάντων τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ, ἀλλὰ τοὺς οὖς ἐξέδιδε νόμους ἡδύνατο νὰ ἐπιβάλλῃ μόνον ἐπὶ μουσουλμάνων ὑπηκόων· θέλων νὰ ἔχῃ καὶ χριστιανούς ὑπηκόους δὲν ἡδύνατο ν' ἀπαιτῆ παρ' αὐτῶν τὴν τήρησιν μουσουλμανικῶν νόμων¹. Ὅθεν καὶ διὰ τὸ νέον μουσουλμανικὸν Κράτος παρουσιάζετο ζήτημα σοβαρώτατον, ὅσον καὶ διὰ τὰ πρὸ αὐτοῦ μουσουλμανικὰ Κράτη εἶχε παρουσιασθεῖ. Ἐβλυσε δὲ τὸ ζήτημα τοῦτο ὁ πορθητῆς καθ' ἓν τρόπον καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἀραβες χαλίφαι καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ τοῦρκοι Σουλτάνοι, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Κορανίου, ἐπιτρέποντος τὴν ἐν μουσουλμανικῷ Κράτει ἀνοχὴν τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν Χριστιανῶν ἐπὶ πληρωμῇ φόρου². Ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτοῦ πρὸς καθορισμὸν τῆς θέσεως τῶν χριστιανῶν ἐν τῷ νέῳ τουρκικῷ Κράτει ὁ πορθητῆς ἀναμφιδόλως δὲν εἶχεν ὡς γνώμονα μόνον τὴν πολιτικὴν ἀνάγκην. Βεβαίως μὴ δυνάμενος νὰ συγκροτήσῃ Κράτος ἐκ τῶν τουρκικῶν συρφετῶν καὶ τῶν βαρβαρικῶν σπιφῶν, ὧν ἠγεῖτο, ἀνικάνων καὶ ὅλως ξένων πρὸς τὴν γεωργίαν τὴν ναυτιλίαν, τὸ ἐμπόριον καὶ πρὸς τὰς τέχνας ὄντων, εἶχεν ἀνάγκην νὰ περιποιηθῇ ἰδιαζόντως τοὺς Ἕλληνας³. Ἄλλως τε ἡ ἄλωσις τῆς ΚΠ. δὲν συνεπήγαγεν ἀμέσως τὴν πολιτικὴν καταστροφὴν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τῶν λοιπῶν τῆς Ἀνατολῆς χριστιανικῶν λαῶν. Ὑφίσταντο ἔτι Βασιλεία ἑλληνικὰ καὶ ἐπαρχίαι ἀδοῦλωτοι, ἐξ ὧν ἡδύνατο νὰ προέλθῃ σπουδαία ἀντιδράσις. Μετὰ πολλῶν δὲ ἀπωλειῶν καὶ μάχων συνεπλήρωσεν ὁ πορθητῆς τὰς κατακτήσεις αὐτοῦ. Τῷ 1459 κατέκτησε τὴν Σερβίαν, κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη τὰ ἑλληνικὰ Δεσποτᾶτα τῆς Ἠπείρου, τῷ 1461 τὸ Βασίλειον τῆς Τραπεζοῦντος, τῷ 1463 τὴν Βοσνίαν, τῷ 1467 τὴν Ἀλβανίαν καὶ ἄλλας χώρας αἰτίνας ἠρημόνυτο. Ὑπῆρχον δὲ καὶ ἄλλαι ἑλληνικαὶ χώραι καὶ νῆσοι, τελοῦσαι ὑπὸ τοὺς Ἐνετούς, οὓδ' ἔθεωρεῖτο ἀδύνατος ἡ σταυροφορικὴ ἐξέγερσις τῆς Δύσεως ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ τοῦρκος κατακτητῆς εἶχε συμφέρον νὰ προλάβῃ τοιαύτην ἐξέγερσιν καὶ νὰ τηρήσῃ ἀπεξενωμένους τοὺς νέους ὑπηκόους του ἀπὸ τῶν τῆς Δύσεως χριστιανῶν διὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σχίσματος, ὅπερ καλῶς ἐγίνωσκεν. Εἶχε συμφέρον νὰ περιποιηθῇ τοὺς νέους ὑπηκόους, καθιστῶν ἀνεκτὴν ὁπωσδήποτε τὴν θέσιν αὐτῶν ἐν τῷ νέῳ Κράτει. Παρὰ ταῦτα

1. E t o n, ἐνθ' ἀν. I, 133-162.

2. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, σ. 254 ἐξ. Κ. Ἀμάντου, Οἱ χριστιανοὶ καὶ ὁ ὀρισμὸς τοῦ Σινὰν πασᾶ, «Ἡπειρωτικά Χρονικά» Β' τευχ. γ', σ. 197 ἐξ.

3. Ἀνθίμου Παπαδοπούλου, ἐνθ' ἀν. σ. 97 ἐξ.

δμως, τὴν θέσιν τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων ὁ Μεχμέτ δ' ἐμελλε νὰ καθορίσῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διατάξεων τοῦ Κορανίου καὶ τοῦ πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς ΚΠ. ἰσχύοντος ἐν τοῖς μουσουλμανικοῖς Κράτεσι καθεστῶτος. Διότι ἤδη καὶ πρὸ τῆς ἐκλογῆς τοῦ ὀρθοδόξου Πατριάρχου ΚΠ. ἀνεγνώρισε προνόμια θρησκευτικῆς ἐλευθερίας τῶν κατόχων τοῦ Παλατᾶ Γενουηναίων, ἐν δὲ ἔτος μετὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Πατριάρχου (1454) ἐν τῇ πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς συνθήκῃ αὐτοῦ ἤξιώσεν ὁ Μεχμέτ ὅπως ὁ Πατριάρχης ΚΠ. ἐξακολουθήσῃ ἔχων τὰς ἐκ τῶν Ἑνετικῶν κτήσειςν προσόδους, ἃς πρότερον εἶχε¹. Μετὰ τινα ἔτη ἐπεκύρωσε τὰ δίκαια καὶ προνόμια τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων ἐν τοῖς Ἄγιοις Τόποις τῆς Παλαιστίνης, δις ἐκδοὺς ἐπ' ὀνόματι τῶν Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων Ἀθανασίου δ' (1452—μετὰ τὸ 1455) καὶ Γρηγορίου γ' 1468—1493) σχετικὰ διατάγματα², ὡσαύτως ἐν τῇ προσώπῃ τοῦ Πατριάρχου τῶν Ἀρμενίων, ὅν ἐκ Προύσσης εἰς ΚΠολιν ἐκάλεσε, καὶ τοῦ Ἀρχιεραββίνου τῶν Ἰουδαίων ἀνεγνώρισε προνόμια θρησκευτικῆς ἐλευθερίας. Τὸ ἀναγκάζειν τοὺς ὑπαχθέντας ἤδη ὑπὸ ζυγὸν τῶν μουσουλμάνων καὶ τελοῦντας κεφαλικὸν φόρον Ἰουδαίους καὶ χριστιανοὺς ἵν' ἀσπασθῶσι τὸν Ἰσλαμισμὸν ἀπάδει εἰς τὰ παραγγέλματα τοῦ Κορανίου, δὲν ἠδύναντο δὲ οἱ Ἰουδαῖοι καὶ χριστιανοὶ ὑπήκοοι νὰ ὑπάγωνται ὑπὸ τοὺς νόμους Κράτους διεπομένου ὑπὸ τοῦ Κορανίου, χωρὶς νὰ ἐκδιάζονται εἰς ἐξώμωσιν. Τοιοῦτο Κράτος ἦτο τὸ τουρκικόν³.

1. Zinkeisen, III, σ. 363.

2. Ἀθ. Γφηλάντοϋ, ἐνθ' ἀν. σ. 4, 13. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ἐνθ' ἀν. σ. 444.

3. Van den Steen de Jehay, De la situation légale des sujets ottomans non musulmans, Bruxelles 1907.—Τὰ δίκαια καὶ προνόμια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἐν ΚΠόλει 1909 καὶ εἰδικώτερον Ν. Π. Ἐλευθερολάου, Ἀνατολικά μελέται, τόμ. Α'. Τὰ προνόμια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὑπὸ ἱστορικὴν, θρησκευτικὴν, πολιτικὴν νομικὴν ἐποφιν κρινόμενα καὶ ἢ κατ' αὐτὰ πολιτικὴ θρησκευτικὴ, νομικὴ κατάστασις τῶν ἐν Τουρκίᾳ χριστιανῶν, ἐν Σμύρνῃ 1909. Π. Καραλλάου, ἐνθ' ἀν. Β, 36-47. Μ. Γ. Τσελεπίδου, Τὰ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας ἐν Τουρκίᾳ, ἐν Ἀθήναις 1906. Πρὸς, Yacovaky Rizoneoulos, Histoire moderne de la Grèce depuis la chute de l'Empire d'Orient, Genève 1828, σ. 30. Γακωβουρίτζου Νερούλου, Ἱστορία τῶν γραμμάτων παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλήσι, μετάφρ. Ὀλυμπίας Ἀββοῦ (ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ) ἐν Ἀθήναις 1870, σ. 64. C. G. Papadopoulos, Les Privilèges du Patriarcat Oecuménique (Communauté Grecque Orthodoxe) dans l'Empire ottoman, Paris 1924, σ. 29 ἔξ. Μ. Γεδεών, Βραχεία σημειώσεις περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαίων, ἐν ΚΠόλει 1909. Τοῦ αὐτοῦ, Ἐπίσημα τουρκικὰ γράμ-

Οἱ ὑπαχθέντες ὑπ' αὐτὸ Ἕλληνες, χριστιανοὶ ὄντες, ἔδει νὰ διέπωνται ὑπὸ τῶν ἰδίων νόμων, τῶν ἐκ τῆς θρησκείας αὐτῶν ἀπορρεόντων. Τοῦτο ἀναγνώρισας ὁ κατακτητὴς δὲν ἐκαινοτόμησεν, οὐδ' εἰσήγαγε πρῶτος εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ τουρκοικοῦ Κράτους νέας καὶ τῶς ἀγνώστους διατάξεις. Ἐπεκύρωσεν ἀπλῶς προϋπάρχον καθεστῶς, ὑποδεικνυόμενον μὲν ὑπὸ τοῦ Κοραΐου, θεσπισθὲν δὲ ὑπ' αὐτῶν τῶν πρώτων μουσουλμάνων ἡγεμόνων καὶ ἐφαρμοσθὲν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς ΚΠ.

ΤΑ ΠΡΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν ΚΠ. Πατριάρχης ἀνεδείχθη ὁ Γεννάδιος Σχολάριος¹, λίαν γνωστὸς ὢν ἐκ τῆς προηγηθείσης ἀνθενωτικῆς καὶ λοιπῆς αὐτοῦ δράσεως καὶ ἐκ τῶν θλιβερωτάτων γεγονότων τῆς ἀλώσεως τῆς ΚΠ. Κατὰ τινὰς εἰδήσεις ὁ Γεννάδιος εὗρισκετο ἐν ΚΠ. ἀναζητηθεὶς ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ, κατ' ἄλλους ὁμοῦς εὗρέθη ἐν Ἀδριανουπόλει μεταξὺ τῶν ἐξανδραποδισθέντων, κατ' ἐπιθυμίαν δὲ τοῦ Μεχμέτ, γνωρίζοντος αὐτόν, ἤχθη εἰς ΚΠ. Οἱ συνελθόντες κληρικοὶ τοῦ Πατριαρχείου μετὰ τῶν ἐν ΚΠ. εὗρισκομένων Ἐπισκόπων ἐξελέξαντο αὐτὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, ἐν μέσῳ τῆς ἐσχάτης ἐκείνης κακοδαιμονίας τῇ 6 Ἰανουαρίου 1454. Ἄκων δεχθεὶς ὁ Γεννάδιος τὸ ἀξίωμα, μετὰ τὴν χειροτονίαν αὐτοῦ ἐπισήμως μετέβη πρὸς χαιρετισμὸν τοῦ Σουλτάνου Μεχμέτ, ἐγένετο δὲ ὑπ' αὐτοῦ δεκτὸς μετὰ πολλῶν τιμῶν, παραμείνας παρ' αὐτῷ καὶ φιλοξενηθεὶς. Ὁ Σουλτάνος κατὰ τὴν ἀπονομὴν τῶν τιμῶν πρὸς τὸν Πατριάρχην ἐζήτησε νὰ παραστήσῃ ἑαυμάτα, ἐν ΚΠόλει 1910. Αἱ φάσεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος, ἐν ΚΠόλει 1910.

1. Περὶ τοῦ Γενναδίου Σχολάρου, εἰδικῶς διέλαβον παρὰ τοῖς ξένοις ὁ Renaudotus, *Dissertatio de Gennadii vita et scriptis*, Parisiis 1709 (ἀνετυπώθη ἐν Πατρ. Migne 160, 249-308) παρ' ἡμῖν δὲ ὁ Τρ. Εὐαγγελίδης, Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, ἐν Ἀθήναις 1896, ὁ δὲ Χρ. Παπαϊωάννου, ἐδημοσίευσεν μελέτας περὶ τοῦ Πατριάρχου καὶ ἀνεκδότους αὐτοῦ λόγους ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» ΙΣΤ' (1896) σ. 194 ἐξ. ΙΘ' (1899) σ. 24 ἐξ. ΙΗ' (1898) σ. 430 ἐξ. Κ' (1908) σ. 159 ἐξ. Πλήρη δὲ βιβλιογραφίαν ἴδε παρὰ Μ. Γεδεών, Πατρ. Πίνακες, σ. 474 καὶ δὴ παρὰ Σὺφρονίῳ Εὐστρατιάδῃ, πρ. Ἀσοντοπόλεως, Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, περιόδ. «Ρωμανὸς Μελεθόος», Παρίσι, 1932, Α, σ. 43-5, καὶ παρὰ Α. Palmieri, *Theologia dogmatica orthodoxa ad lumen catholicae doctrinae examinata et discussa*, t. I, Florentiae 1911, σ. 435-6. Γενναδίου Σχολάρου, ἅπαντα τὰ εὗρισκόμενα, ὑπὸ L. Petit, X. A. Siderides, J. Martin, Paris 1928 ἐξ.

τόν ὡς Βυζαντινὸν Ἀυτοκράτορα'. Ὑποδεχόμενος καὶ τιμῶν τὸν Πατριάρχην συνωμίλησε μετ' αὐτοῦ περὶ διαφόρων ζητημάτων, περιέβαλεν αὐτὸν διὰ τιμητικοῦ μανδύου (καφτάν) καὶ ὡς δεῖγμα τοῦ ἀνωτάτου ἀξιώματος ἐνεχείρησεν αὐτῷ τὸ «δεκανίκιον», ἦτοι βράβδον ἀργυρᾶν περιεχρωσμένην καὶ κεκοσμημένην διὰ λίθων πολυτελῶν καὶ μαργάρων, ἐδωρήσατο δὲ αὐτῷ χίλια χρυσᾶ νομίσματα καὶ τέλος ἀνεγνώρισεν αὐτὸν Ἐθνάρχην τῶν Ἑλλήνων εἰπὼν, «Πατριάρχευε ἐπ' εὐτυχία καὶ ἔχε τὴν εὐνοίαν ἡμῶν ἐν οἷς θέλεις, ἔχων πάντα τὰ σὰ προνόμια, ὡς καὶ οἱ πρὸ σοῦ Πατριάρχαι εἶχον»². Κατερχόμενον τῶν Ἀνακτόρων συνώδευσεν ὁ Μεχμέτ τὸν Πατριάρχην μέχρι τῆς θύρας, διατάξας ἵνα ἐπὶ χρυσοφαλάρου ἵππου ἐδηγηθῆ ἐπισήμως ὑπὸ τούρκων μεγιστάνων καὶ στρατιωτικῶν μέχρι τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ὅστις ἀντι τοῦ διαρπαγέντος ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὠρίσθη ὡς Πατριαρχικὸς ναός. Δὲν ἠρκέσθη δὲ ὁ Μεχμέτ διὰ τῶν ἐξαιρετικῶν ἐκείνων τιμῶν νὰ περιβάλλῃ τὸν Πατριάρχην ΚΠ. ὡς Ἐθνάρχην, ἀλλὰ, κατὰ τὸν χρονογράφον Φραντζῆν ἔδωκεν αὐτῷ «καὶ προστάγματα ἐγγράφως καὶ μετ' ἐξουσίας βασιλικῆς ὑπογεγραμμένης κάτωθεν ἵνα μηδεὶς αὐτὸν ἐνοχλῆ ἢ ἀντίτεινῃ...» προφανῶς δ' ἐν τοῖς ἐγγράφοις ἐκείνοις τοῦ Μεχμέτ προστάγματιν ἀνεγράφοντο τὰ δίκαια καὶ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας'.

Τὰ ἐγγράφα ἐκεῖνα προστάγματα τοῦ πορθητοῦ δὲν διεσώθησαν, ἀλλ' ἐκ τῶν εἰς τοὺς Πατριάρχας παρεχομένων ἐκάστοτε «βερατίων» καὶ ἐξ ἄλλων σχετικῶν ἐγγράφων καὶ μαρτυριῶν μαθάνομεν τίνα ἦσαν

1. Βασιλεῖου Στεφάνιδου, Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν καὶ τὸ Ἐκκλησ. Δίκαιον, ἐν ΚΠόλει 1921, σ. 123 ἐξ.

2. Γεωργίου Φραντζῆ, ἐνθ' ἀν. Γ, 11.

3. Γεωργίου Φραντζῆ, ἐνθ' ἀν. σ. 11. Προνομίων μαρτυρίαι, ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀλήθειᾳ», ΚΠολις τόμ. ΚΘ' 1909, σ. 11. Μ. Καραδοκροῦ, Τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχεῖου τὰ δίκαια καὶ προνόμια κτλ. «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀλήθειᾳ» ΛΓ'. 1912, σ. 491. ΛΔ' 1914, σ. 141. Μ. Γεδεών, Βραχεῖα σημειώσεις περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαίων, ἐν ΚΠόλει 1909, σ. 103. Α. Βικέλα, Ἡ Ἑλλάς πρὸ τοῦ 1821, «Παρνασσός» Η, 1884, σ. 108. Περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας ΚΠόλεως κατὰ τὴν πρώτην καὶ ἡμίσειαν ἑκατονταετηρίδα τῆς ἀλώσεως ΚΠόλεως ὑπὸ Μωάμεθ β' ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἀθήναις» ἐν Ἀθήναις τόμ. Α' 1878, σ. 395 (ἐκ τοῦ ρωσικοῦ). Hammett, Histoire III, 4-5. D. Cantemir, Histoire de l' Empire othoman, Paris 1743, II, 110. J. Socolov, Ἡ Ἐκκλησία ΚΠόλεως κατὰ τὸν 18 αἰῶνα (ρωσίστι) τόμ. Α'. Ἐν Πετρούπολει 1904, σ. 7 ἐξ. Καλλινίκου μητρ. Κυζίκου, Τὰ δίκαια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχεῖου ἐν Τουρκίᾳ, ἐν ΚΠόλει 1922, σ. 6 ἐξ. Cons. G. Papadopoulos, Les Privilèges, σ. 165 ἐξ.

τὰ δίκαια καὶ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας, δι' ὧν οἱ ὑπόδουλοι κατώρθωσαν νὰ συγκροτηθῶσιν εἰς νέαν ἐκκλησιαστικὴν Πολιτείαν ὑπὸ τὸν Ἐθνάρχην (ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἀρχηγοῦ θρησκευτικῆς Κοινότητος μιλέτ μπασῆ) ἅμα καὶ Πατριάρχην. Οὗτος δὲ διὰ τῶν προνομίων κατέλαβεν ὁμολογουμένως θέσιν ὑπερτέραν ἐκείνης, ἣν πρότερον κατεῖχεν, ὡς παρετήρησεν ἤδη ὁ Κριτόβουλος, σημειώσας «χώραν τε διδοὺς αὐτῷ (=ὁ Μεχμέτ τῷ Γενναδίῳ) καὶ τέλος πατριάρχην καὶ ἀρχιερέα καθίστησι χριστιανοῖς... χαρισάμενος αὐτῷ σὺν πολλοῖς καὶ τὸ τῆς Ἐκκλησίας κράτος καὶ τὴν ἄλλην δύναμιν καὶ ἀρχὴν οὐδὲν ἤττον ἢς εἶχε πρόσθεν παρὰ τῶν Βασιλέων»¹. Ὁ Πατριάρχης ἀνεγνωρίσθη οὐ μόνον ἐκκλησιαστικὸς ἀλλὰ καὶ πολιτικὸς ἄρχων, «Ἀυθέντης καὶ Βασιλεὺς», ὡς πολλάκις ἐκαλεῖτο ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ὁποῦοι ὁ Πατριάρχης κατέλαβε τὴν θέσιν τοῦ ἐκλιπόντος Ἀυτοκράτορος τῆς ΚΠ. Οὕτω δ' ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ ἐκκλησιαστικῇ Πολιτείᾳ ἀνεβίου ἠθικῶς ἡ Βυζαντινὴ Ἀυτοκρατορία². Ὁ Πατριάρχης, ἔχων ὡς σῆμα τὸν δικέφαλον ἀετὸν, ἐπικοινωνῶν πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πύλῃν διὰ τοῦ τούρκου ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν («ρεῖς—οὐλ—κιουτάπ», ἢ ἀπλῶς «ρεῖς ἐφέντη»), διαπραγματευόμενος διάφορα ζητήματα μετὰ τῶν ἐν ΚΠ. ἀντιπροσώπων τῶν ξένων Δυνάμεων ἢ ἀλληλογραφῶν πρὸς Μονάρχας

1. Müller, ἐνθ' ἀνωτέρω, πρβλ. Πολιτικὴν ΚΠόλεως ἱστορίαν, σ. 27-8.

2. Πατριαρχικὴ ΚΠόλεως ἱστορία, σ. 94, 177.

3. Hertzb erg, ἐνθ' ἀν. II, 549, III, 81. Negoulos, ἐνθ' ἀν. σ. 34. Παπαρρηγόπουλος, ἐνθ' ἀν. Ε, 505-6. Καρολιθης, ἐνθ' ἀν. Β, 25. H. Jos Schmitt, Kritische Geschichte der neugrichischen und der russischen Kirche mit besonderer Berücksichtigung ihrer Verfassung in der Form einer permanenten Synode, Mainz 1840, σ. 43 ἐξ. Pichler, Geschichte der Kirchlichen Trennung zwischen dem Orient und Occident, München 1864-5, I, 420-4. J. Elsner, Neuste Beschreibung derer grichischen Christen in der Turkey aus glaubwürdiger Erzählung Herren Athanasius Dorostamus, Archimandriden des Patriarchen zu Constantinopel, Berlin 1737, σ. 78-79. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Fortsetzung der neuesten Beschreibung der griechischen Christen in der Turkey, Berlin 1747. Περὶ τοῦ παρασχόντος εἰς τὸν Elsner τὰς ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ πληροφορίας πρβλ. Δ. Ἡλιακοπούλου, Ἀθανάσιος Δωρόσταμος ἀρχιμανδρίτης, Περιοδ. «Παρνασσός» ΙΕ, 1893, σ. 314-20. Α. Π. Κεραμέως, Παῖσιος*Ερμανουὴλ Πωγωνάτος καὶ Γεώργιος Σπαγτωνῆς, «Ἐκκλησ. Φάρος» Ἀλεξανδρείας, Δ, 1910, σ. 315 ἐξ. Π. Ζερλέντοου, Παῖσιος Π. Πατρῶν καὶ Ἀθανάσιος Δωρόσταμος, ἀρχιμανδρίτης, «Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρείας» Ζ, 1918, 480 ἐξ. M a n s i, Sacrorum concil. nova et amplissima collectio (προσθήκη L. Petit) XXXVII, σ. 1055-56.

καὶ ἡγεμόνας, ἔχων ἰδίαν Ἀδελφὴν ἐν τῷ Πατριαρχεῖῳ, ἐνεφανίζετο ὡς ἄρχων ἰδίας Πολιτείας, κατέχων εἰς χεῖρας αὐτοῦ σφραγίδα, ἣν μόνῃ ἀνεγνώριζεν ἡ Υ. Πύλη, ἔχουσαν ἀναμφισβήτητον κύρος περὶ πάσης ἀποφάσεως τοῦ Πατριάρχου. Τῆς πατριαρχικῆς Ἀδελφῆς μέλος ἀποτελεῖ ὁ Μ. Λογοθέτης, ὅστις ὑπὸ τῆς περὶ τὸν Πατριάρχην Συνόδου ἐκλεγόμενος καὶ ὑπὸ τῆς Πύλης ἀποδεκτὸς γενόμενος, δὲν ἠδύνατο νὰ παυθῆ ἢ τῇ κοινῇ τῶν δύο ἐξουσιῶν ἀποφάσει καὶ συναινέσει. Δι' αὐτοῦ ἐποιεῖτο ὁ Πατριάρχης τὰς ἐπισήμους πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην ἀνακοινώσεις περὶ τῶν εἰς τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ἐξουσίαν ἀναφερομένων ζητημάτων. Παρὰ τὸ μέγα ὄμως καὶ ἐπιζήλον ἀξίωμα αὐτοῦ ὁ Πατριάρχης ΚΠ. καθ' ἅπασαν τὴν διάρκειαν τῆς δουλείας, δὲν ἔπαυσεν ὡν ἀρχηγὸς Ἐκκλησίας στρατευομένης, ἰστάμενος πάντοτε ἐπὶ ἐκκλησιαστικῷ ἐδάφους, καὶ μὴ μετασχηματιζόμενος εἰς κοσμικὸν ἄρχοντα, περιβεβλημένος μόνον πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν μεγαλειότητα, ἀπλῶς καὶ ἀφελῶς καὶ ἐν χριστιανικῇ ταπεινοφροσύνῃ διάγων, μὴ διαστρέφων τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ἀπόστολὴν¹. Τὴν θέσιν αὐτοῦ ἀπέναντι τοῦ τούρκου δυνάστου ἐχρησιμοποιοῦει πρὸς ἀμυναν τῶν δικαίων καὶ προνομίων τῆς Ἐκκλησίας, πρὸς ρύθμισιν τῶν σχέσεων τῶν υποδοῦλων πρὸς τοὺς κατακτητὰς, πρὸς προστασίαν καθόλου τῶν υποδούλων καὶ περιφρούρησιν αὐτῶν ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ πληροφορῶν περὶ ἐγγράφων τοῦ Μεχμέτ προσταγμάτων χρονογράφος Φραντζῆς, παρέχει διὰ γενικωτάτων ἐκφράσεων περιληψίν τοῦ περιεχομένου αὐτῶν, λέγων, «ἔδωκε δὲ καὶ προσταγμάτα ἐγγράφως τῷ πατριάρχῃ ἵνα μηδεὶς αὐτὸν ἐνοχλήσῃ ἢ ἀντιτείνῃ, ἀλλ' εἶναι αὐτὸν ἀναίτητον καὶ ἀφορολόγητον καὶ ἀδιάσειστόν τε ἀπὸ πάντος ἐναντίου καὶ τέλους καὶ δόσεως ἐλεύθερος ἔσῃται αὐτός τε καὶ οἱ μετ' αὐτὸν πατριάρχαι εἰς τὸν αἰῶνα, ὁμοίως καὶ πάντες οἱ ὑποτεταγμένοι αὐτῷ ἀρχιερεῖς»². Ὁμοίον τι ἀναγράφουσιν οἱ χρονογράφοι περὶ τοῦ εἰς τοὺς Πατριάρχας διδομένου βερατίου, ὅπερ εἶχεν ὠρισμένον περιεχόμενον καὶ ἔφερον ὠρισμένον τύπον. Πρώτη δὲ μνεῖα βερατίου ὑπάρχει ἐπὶ Πατριάρχου Θεολόπτου α'. (1513—1522) ἀλλ' ἀρχαιότερον πάντων τῶν διασωθέντων εἶναι τὸ εἰς τὸν Πατριάρχην Διονύσιον γ'. (1662—1665) δοθέν³. Τὸ βεράτιον δὲν ἀνέγραφε κυρίως πάντα τὰ δίκαια καὶ

1. E l s n e r, ἐνθ' ἀν. σ. 71-3, 87. Stephan Gerlach's, des Aelteren, Tage Buch (türkisches), Francofort am Mayn 1674, σ. 94 ἔξ.

2. Φ ρ α ν τ ζ ῆ ς, σ. 306-8 πρὸς Κ. Σ ἄ θ α, Γεώργιος Σχολάριος, ἐν τῷ περιοδικῷ «Χρυσάλλις» Γ, 1865, σ. 581.

3. Πατριαρχικὴ ΚΗλόεως ἱστορία, σ. 151. Μ. Γ ε δ ε ὦ ν, Αἰ φάσεις τοῦ

προνόμια τοῦ Πατριάρχου καὶ τῆς ἡς οὗτος προΐστατο Ἐκκλησίας, ἀλλὰ μάλλον τὰ σημεῖα ἐκεῖνα, ἀτινα ἠδύναντο νὰ παραβιασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀθαιρέτων ὑπαλλήλων τῆς τουρκικῆς διοικήσεως, γενικῶς δὲ ἀνεφέρετο εἰς τὰ κεκτημένα δίκαια καὶ προνόμια, δι' ἀναλόγων ἐκφράσεων, οἷον «διαχειρίζεται (ὁ Πατριάρχης) πάντα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν λατρείαν, «πάσας τὰς ἀφωρώσας εἰς τὴν πατριαρχικὴν δικαιοδοσίαν ὑποθέσεις», «κατὰ τὰ ἀνέκαθεν παραδεδεγμένα», «τὰ κατὰ τὸ θρήσκευμα αὐτῶν ἔθιμα», «ἐπὶ τοῖς ἀνέκαθεν ὑπάρχουσιν ὄροις», «κατὰ τὰ παραδεδεγμένα εἰς τὸ θρήσκευμα καὶ τοὺς περὶ τούτων θρησκευτικούς νόμους», «κατὰ τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν διατυπώσεις». Πάντα ταῦτα γενικῶς ἀνεκηρύσσοντο σεβαστὰ καὶ ἀπαραβίαστα.

Ὡς δ' ἐξάγεται ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ βερατίου καὶ τῶν σχετικῶν εἰδήσεων καὶ μαρτυριῶν¹ ἡ ἐξουσία τοῦ Πατριάρχου, ἐνεργούντος μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν Συνόδου, ἐξετείνεται α) εἰς τὴν πλήρη αὐτοδιοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ἀνενόχλητον ἐπιτέλεσιν τῶν τῆς θείας λατρείας, τὴν ἐλευθέραν ἐξάσκησιν τῆς πατριαρχικῆς δικαιοδοσίας ἐπὶ πάντων τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν ὑπηκόων τοῦ τουρκικοῦ Κράτους καὶ τὴν περιφρούρησιν τοῦ ἀξιώματος τῶν ἀρχιερέων καὶ λοιπῶν κληρικῶν καὶ μοναχῶν δι' εἰδικῶν διατάξεων ἐν περιπτώσει διαδικασίας αὐτῶν, β) εἰς τὴν πλήρη καὶ ἀνενόχλητον κατοχὴν τῶν ναῶν καὶ μονῶν μετὰ τῆς περιουσίας αὐτῶν καὶ τὴν ἔμμεσον ἢ ἄμμεσον διαχειρίσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας ὡς καὶ τὴν κληρονομίαν τῶν ἀνευ κληρονόμων θνησκόντων κληρικῶν καὶ μοναχῶν, γ) εἰς τὴν διεξαγωγὴν πτωχῶν τῶν οἰωνδήποτε ὑποθέσεων τῶν ὀρθοδόξων, τὴν

παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος καὶ τὰ κατ' αὐτὸ ἐπίσημα τουρκικὰ ἔγγραφα, ἐν ΚΠόλει 1910, σ. 9 ἐξ. Οἱ ξένοι συγγραφεῖς ἔχουσι συνήθως ὑπ' ὄψει τὰ Πατριαρχικὰ βεράτια τοῦ Αἰουυσίου δ' (1671). T. H. Smith, De statu Ecclesiae graecae hodierno epistola, Trajesti ad Rhenum 1698, σ. 55. A y m o n, Monuments authentiques de la religion des grecs, Haye 1708, σ. 484. J. H a s e m a n n, Griechische Kirche, ἐν E r s c h k. G r u b e r, Allgem. Encyclopädie der Wiss. u. Künste, τ. 84, Leipzig 1866, σ. 196, τοῦ Νεοφύτου ζ' (1789). M. d' O h s s o n, Tableau général de l' Empire ottoman, Paris 1788, V, 120-132 τοῦ Κυρίλλου ζ' (1855) T e s t a, Recueil des Traités de la Porte ottomane avec les Puissances étrangères, Paris 1864-1894, V, 162. Πρβλ. A. P. L e b e d e v, Ἱστορία τῆς γραικοανατολικῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν τούρκων (ρωσιστὶ) Πετρούπολις 1903, σ. 102 ἐξ. G. L. v. M a u r e r, Das griech. Volk κτλ. Heidelberg 1835, I, 381-382.

1. Πρβλ. C o n s. G. P a p a d o p o u l o s, ἐνθ' ἄν. σ. 166 ἐξ.

διοίκησιν τῶν θρησκευτικῶν καὶ τῶν ὡς προσαρτημάτων αὐτῶν θεωρουμένων ἐκπαιδευτικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν καθιδρυμάτων, τὴν δι' εἰσφορῶν, ἢ φόρων ἢ προαιρετικῶν κληροδοτημάτων τῶν χριστιανῶν συντήρησιν αὐτῶν, δ) εἰς ἅπαντα τ' ἀφορῶντα εἰς τὸ οἰκογενειακὸν δίκαιον. Ὁ Πατριάρχης, ὡς Ἐθνάρχης, ὑπεύθυνος ὢν ἀπέναντι τῆς τουρκικῆς Κυβερνήσεως, ὄφειλε γὰρ νουθετῆ τὸν λαὸν ἐν περιπτώσει παρεκτροπῆς τινος, γὰρ δικάζῃ καὶ φυλακίζῃ ἔτι τοὺς ἀτακτοῦντας, ἢ γὰρ ζητῆ παρὰ τῆς Ἀστυνομίας δι' ἀπλῆς ἀνακοινώσεως τὴν ἐκτέλεσιν ἐπιβαλλομένης ὑπ' αὐτοῦ ποινῆς καθείρξεως ἢ ἐξορίας. Ὁ Πατριάρχης ἐδίκαζε τὰς ὑποθέσεις τῶν χριστιανῶν ἢ τὰς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Ἰουδαίων, ὀρθοδόξων καὶ ἀρμενίων, πολλάκις δὲ χριστιανῶν καὶ τούρκων διαφορὰς. Μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν Συνόδου συνεκρότει τὸ ἀνώτατον ἑλληνικὸν δικαστήριον ἐν Τουρκίᾳ, ἐν τελευταίῳ βαθμῷ δικάζον τὰς ἀπὸ τῶν ἐπισκοπικῶν δικαστηρίων τῶν Ἐπαρχιῶν ἐκκαλουμένας ἀποφάσεις, ἔχον ἅμα καὶ σπουδαίαν ποινικὴν δικαιοδοσίαν. Μετὰ δὲ τῶν ἀνωτέρων κληρικῶν τοῦ Πατριαρχείου συνεκρότει καὶ ἴδιον δικαστήριον διὰ τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν ΚΠ. Ὁμοια δικαστήρια συνεκρότουν οἱ Ἐπαρχιακοὶ Ἀρχιερεῖς, βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν Δημογερόντων, δικάζοντες ζητήματα εἰς τὸν γάμον ἢ εἰς τὰς κληρονομίας ἀναφερόμενα ἢ ἐλαφρὰ πταίσματα, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ ἐμπορικὰς ἔτι ὑποθέσεις¹, ἢ δὲ κατὰ τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν ἐκκλησις ἠδύνατο γὰρ γίνῃ μόνον ἐνώπιον τοῦ Πατριαρχικοῦ Δικαστηρίου ΚΠ. Ἐδίκαζον δὲ τὰ Ἐκκλησιαστικὰ Δικαστήρια ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τοῦ Ἀρμενοπούλου ἐξαβίβλου. Τὸ Πατριαρχικὸν Δικαστήριον ἐδίκαζεν ἀνεκκλητίως καὶ ἐδικαιοῦτο μὲν τις θεωρῶν ἑαυτὸν ἀδικηθέντα γὰρ προσφύγῃ εἰς τουρκικὸν δικαστήριον, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προελαμβάνοντο καταλλήλως τοιαῦτα περιπτώσεις ἐν ἀνάγκῃ καὶ διὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἐπιτιμίου τοῦ ἀφορισμοῦ κατὰ τῶν ἀπειθούντων. Ἄλλως τε τοιοῦτον εἶχον κύρος τὰ Ἐκκλησιαστικὰ Δικαστήρια καὶ τοιαύτη περὶ αὐτῶν ἐκράτει πεποίθις, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ Τούρκοι ἐνίοτε προσέφευγον εἰς αὐτά, καλῶς γινώσκοντες, ὅτι δὲν ἐγένετο ἐν αὐτοῖς ὡς ἐν τοῖς τουρκοῖς δικαστηρίοις διὰ χρημάτων ἢ ἀπονεμῆ τῆς δικαιοσύνης. Οἶκοθεν δ' ἐννοεῖται ὅποιαν ὅλως ἔκτακτον σημασίαν εἶχε τὸ προνόμιον τοῦτο τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ

1. Ἰ. Φιλήμονος, Δοκίμιον περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως Γ, Ἀθήναι 1860, σ. 430. Πρὸς Πατριαρχικὸν γράμμα Γρηγορίου ε', πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου, ὑπὸ Ἰωακείμ Φωροπούλου, ἐν Ἐκκλ. Ἀληθείᾳ, Β, 1900, σ. 365-6.

Πατριάρχης ἐδικαιούτο νὰ συντηρῇ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτοῦ καὶ ἰδίους στρατιώτας ἢ γενιτσάρους πρὸς ἄμεσον ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων αὐτοῦ¹.

Κατὰ τὸ θεράτιον ὁ Πατριάρχης ἐδικαιούτο νὰ ἐπιβάλλῃ ἐκκλησιαστικούς φόρους καὶ εἰσφορὰς ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν τοῦ Πατριαρχείου, ἢ δὲ Κυβέρνησις καὶ αἱ ἐπιτόπιοι Ἀρχαὶ ὑπεχρεοῦντο νὰ παρέχωσι πᾶσαν εὐκολίαν καὶ συνδρόμην πρὸς τοὺς πεμπομένους διὰ τὴν εἰσπραξίν τῶν ἐκκλησιαστικῶν εἰσοδημάτων ἢ εἰσφορῶν. Τὰ ἐκ τῶν Ἐπαρχιῶν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον ἀποστελλόμενα ἔλέη καὶ αἱ συνεισφοραὶ εἰς εἶδος ἢ τὰ εἰσαγόμενα εἰς τὸ Κράτος πρὸς ἀπότισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαιωμάτων ἀντικείμενα ἦσαν ἀτελεῖ καὶ ἀσύδοτα. Πᾶν κληροδότημα γινόμενον κατὰ τοὺς κανόνας τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ὑπὸ κληρικοῦ εἰς ναοὺς, εἰς πτωχοὺς ἢ εἰς τὸν Πατριάρχην καὶ τὸν Μητροπολίτην ἀνεγνωρίζετο ἔγκυρον. Τοὺς ἄνευ κληρονόμων θνήσκοντας κληρικούς ἐκληρονόμει ὁ Πατριάρχης, τὰ δὲ πρὸς τοὺς ναοὺς ἢ τοὺς πτωχοὺς καὶ πρὸς τὸν Κλῆρον κληροδοτήματα τῶν λαϊκῶν ὑπεχρεοῦντο ν' ἀναγνωρίζωσι καὶ τὰ τουρκικὰ δικαστήρια, δεχόμενα ὅμως ἐξαιρετικῶς ἐν τσαύτῃ περιπτώσει καὶ τὴν μαρτυρίαν χριστιανῶν. Ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς μόνον ἐνώπιον τοῦ Σουλτανικοῦ Διβανίου ἠδύνατο νὰ δικασθῶσι καὶ τοῦτο ὑπὸ τὸν ἀπαραίτητον ὄρον ὅτι τὰ κατὰ τοῦ Πατριάρχου παράπονα δὲν ἠδύνατο νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψει ἂν δὲν διεβιδάζοντο διὰ τῆς Συνόδου, οὐδ' ἠδύνατο ἡ Κυβέρνησις νὰ πράξῃ τι κατὰ Ἀρχιερέως ἄνευ προηγουμένης συναινέσεως τοῦ Πατριάρχου. Ἐν τῷ Διβανίῳ ὑπῆρχε καὶ ἰδιαιτέρα διὰ τὸν Πατριάρχην θέσις².

Κατὰ τὸ θεράτιον οἱ λοιποὶ Πατριάρχαι μεταβαίνοντες δι' ὑποθέσεις αὐτῶν εἰς ΚΠ. ἀνεφέροντο εἰς τὴν Ὑ. Πύλιν διὰ τοῦ Πατριάρχου ΚΠ. ἄνευ ἐπεμβάσεως ἄλλου τινὸς ἔξωθεν, ἐδίδοτο δὲ καὶ εἰς αὐτοὺς

1. De la Croix, *Etat present des nations et Églises grecques, arménienne et maronites en Turquie*, Paris 1695, σ. 106. M. R a y l a u d, *Mémoires sur la Grèce*, Εἰσαγωγή A. R a b b e, Paris 1824, I, 68-70. R i c a u t, *Histoire de l'etat present de l'Église grecque et de l'Église arménienne*, trad. de l'angloise par Rosemond, Middelbourg 1692, σ. 13-14. (Ἰγνατίου Οὐγγροβλαχίας), *Σύνοψις ἱστορικὴ περὶ τῆς ἐνεστώσης καταστάσεως τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἀθηνᾶ»* ἦτοι Ἀνάλεκτα γεωγραφικά, φιλολογικά, ἱστορικά κτλ., ἐν Ναυπλίῳ 1831, σ. 31-32, 45-46, 57. M. Γ ε θ ε ὄ ν, *Πατριαρχικῆς Ἱστορίας μνημεῖα*, A. Γρηγορίου Ε' 9 διάδοχοι, Ἀθήνησι 1922, σ. 35.

2. De la Croix, σ. 106, S c h m i t t, σ. 47-51.

ὡς καὶ εἰς τὸν 'Αρχιεπίσκοπον Κύπρου βεράτιον ὄμοιον, κατὰ τὸ πλεῖστον πρὸς τὸ τοῦ Πατριάρχου ΚΠ. Διέφερε μόνον τὸ τῶν 'Ιεροσολύμων, ἀναγράφον διατάξεις περὶ τῶν 'Αγίων Τόπων τῆς Παλαιστίνης καὶ περὶ τῶν μοναχῶν τοῦ 'Αγίου Τάφου¹. Βεράτιον ἐδίδετο καὶ εἰς τοὺς Μητροπολίτας, ἀρχαιότερον δὲ σώζεται τὸ εἰς τὸν Μητροπολίτην Λαρίσσης Λεόντιον (1604) δεθέν². Τὸ μητροπολικὸν βεράτιον ἦτο λεπτομερέστερον τοῦ πατριαρχικοῦ, διότι ἐν ταῖς 'Επαρχίαις οἱ ἀυθαίρετοι τούρκοι διοικηταὶ καὶ ὑπάλληλοι εὐχερέστερον ἠδύνατο νὰ παραβιάζωσι τὰ δίκαια καὶ προνόμια τῆς 'Εκκλησίας. 'Αλλά, γενικῶς εἰπεῖν, καὶ τὸ μητροπολιτικὸν βεράτιον ὄριζεν ὅτι οἱ Μητροπολίται α) ἦσαν ἐλεύθεροι καὶ ἀνεξάρτητοι ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν τῆς θρησκείας καὶ ἐν τῇ διευθύνσει τῶν υποθέσεων τῶν χριστιανῶν, β) εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ υπερασπίζωνται αὐτοὺς ἐν οἰαδήποτε περιπτώσει, μὴ κωλυόμενοι ὑπὸ τῶν κατὰ τόπους τούρκικῶν 'Αρχῶν, γ) ἦσαν ἀσύδοτοι καὶ ἀφορολόγητοι, δ) ἠδύνατο νὰ φυλακίζωσιν ἐν τῇ Μητροπόλει τοὺς ὑπ' αὐτῶν τιμωρουμένους καὶ ἐκεῖνους ἔτι, οὗς ἡ Κυβέρνησις ἐτιμῶρει, ε) δὲν ἠδύνατο νὰ δικάσῃ αὐτοὺς ἡ τοπικὴ 'Αρχή, ἀλλὰ μόνον τὸ Σουλτανικὸν Διδάνιον, στ) ἐδικαιοῦντο νὰ ἐμφανίζωνται μεγαλοπρεπῶς μετ' ἀδλικῆς συνοδείας, περιερχόμενοι δὲ διαφόρους τόπους, ἐδικαιοῦντο, ὡς οἱ Πατριάρχαι, νὰ μεταμφιέζωνται καὶ νὰ λαμβάνωσιν οἰασδήποτε προφυλάξεις ὀπλοφοροῦντες αὐτοὶ ἢ ἐπλίζοντες τοὺς συνοδοὺς αὐτῶν. 'Ὅστ' ἐν σμικρῇ οἱ ἐν ταῖς 'Επαρχίαις 'Αρχιερεῖς εἶχον οἷα καὶ ὁ Πατριάρχης δικαιώματα, δικάζοντες πᾶσαν ὑπόθεσιν τῶν χριστιανῶν, παρακωλύοντες ἢ προλαμβάνοντες τὴν πρὸ τοῦ τούρκου ἱεροδικαστοῦ δίκην αὐτῶν. 'Εν οἰαδήποτε περιπτώσει τῆς ζωῆς αὐτοῦ ὁ χριστιανὸς πρὸς τὸν 'Αρχιερέα κατέφευγεν. Οὗτος συνυπέγραφε καὶ ἐπεκύρου πᾶσαν συμβολαιογραφικὴν πράξιν, πρὸς τοῦτο δὲ ὑπῆρχε παρ' ἐκάστῳ 'Αρχιερεὶ καὶ συμβολαιογράφος (νοτάριος). Ὁ 'Αρχιερεὺς συνυπέγραφε καὶ ἐπεκύρου τὰς διαθήκας καὶ τὰ περὶ κηδεμονίας ἔγγραφα, ὡς καὶ τὰς πρὸς τὴν 'Εκκλησίαν δωρεάς, ἦτο συνήγορος τῶν Χριστιανῶν παρὰ ταῖς τουρκικαῖς 'Αρχαῖς, ἀντιπρόσωπος τῶν ὑποδούλων, σύμβουλος αὐτῶν καὶ προστάτης.

(συνεχίζεται)

1. Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, 'Η 'Εκκλησία 'Ιεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας, ἐν 'Αθήναις 1909, σ. 93-95 σημ. Μ. Γεδεών, ἐνθ' ἀν. σ. 15 ἐξ.

2. Μ. Γεδεών, Αἱ φάσεις τοῦ παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος α. 87 ἐξ.